

שיעור הלכתי שבועי מפי מורנו ורבנו

הרה"ג דוד שלום נקי שליט"א

מו"צ ומחבר סדרת הספרים "בהלכה ובאגדה"

השיעור בימי ראשון בשעה 18:00

בבית המדרש "חזון עובדיה" דימונה

ותתענג בדשן

"ותתענג בדשן נפשכם, חטו אִזְנְכֶם וּלְכוּ אֵלַי, שְׁמַעְנוּ וְתַחֲי נַפְשֵׁיכֶם" (ישעיה נה ב)

גליון 246

בדין פדיון הבן לבכור שמת

שלושים יום, הריהו נחשב "נפל", ואין שום מצוה לפדותו. ואפילו אם הוא לא היה בגדר "נפל", וכגון שאנחנו יודעים שמלאו לו תשעה חודשים, בכל זאת, כיון שהתורה אמרה (במדבר יח טז): "מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה", גזירת הכתוב שדווקא לאחר שעברו שלושים יום מהלידה, חל חיוב הפדיון ולא קודם לכן, וכמו שכתבו התוספות בבבא קמא (יא ע"ב ד"ה בכור), ואפילו אם הבכור לא מת, אלא רק נעשה בו מום קודם שעברו שלושים יום, אבל המום היה רציני מאוד באופן שהוא נעשה טריפה, שלא יכול לחיות י"ב חודש, גם בזה הוא פטור מפדיון. ואפילו אם הקדים האב בתוך השלושים יום ונתן לכהן את כסף הפדיון לפני שקיבל הבכור את המום, צריך הכהן להחזיר לו את הכסף, כי הוברר הדבר שהוא נתן לו בטעות, כמו שאמרו בגמרא בבא קמא שם, בכור שנטרף בתוך שלושים יום, אין פודים אותו, שנאמר (במדבר יח טז): "אֶךָ פְּדֶה תִּפְדֶּה אֶת בְּכוֹר הָאָדָם", "אך" חילק, כלומר, שבא הכתוב לחלק ולמעט, שלא כל בכור נפדה, אלא דווקא שלא נטרף, אבל נטרף, פטור. ופירש רבנו תם, שנטרף היינו שנעשה טריפה. וכן פסק הרמב"ם (הלכות בכורים פרק יא הלכה יז). וכתב הרא"ש, ואפילו אם חי הבכור זמן גדול לאחר שלושים יום, ואפילו למאן דאמר שטריפה חיה, אין האב חייב לפדותו, שגזירת הכתוב לפוטרו מדכתיב "אך" חילק. וכך פסק מרן בשלחן ערוך (סימן שה ס"ב).

בכור שמת אחר שלושים יום

ב. והנה הדיון שלנו בבכור שעברו עליו שלושים יום ואביו לא הספיק לפדותו, ומת הבכור, האם חייב אביו לפדותו עכשיו או לא. ובאמת שדין זה מפורש במשנה מסכת בכורות (מט ע"א) שאם מת הבכור לאחר שלושים יום, חייב אביו לפדותו אצל הכהן בחמשה סלעים.¹ ולמדו כן בגמרא (שם נא ע"ב) מגזירה שווה ערך ערך מערכים², שבפדיון הבן כתוב (במדבר יח טז): "וּפְדֻיּוֹ מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה בַעֲרֹכָךָ כֶּסֶף חֲמִשָּׁת שֶׁקֶלִים בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ עֶשְׂרִים גֶּרָה הוּא",

שהרוויח פייס]. צריך לעשות בו מיד מצוה, כגון ספר תורה או ספר אחר [להפיץ חוברות "בהלכה ובאגדה" לרבים], כמו במחזיק בנכסי הגר. ע"כ. ואולי כיון שבזמננו היתה עניות והיה מצוי שכהנים רבים מחזירים את כסף הפדיון לאבי הבן, וכמו שראיתי פעם באיזה אבי הבן לא כל כך שומר מצוות, שבשעה שקנה את הסלעים מהכהן, היה נראה שחש במעיו הרבה, והכהן ברוב חכמתו שקלט זאת, החזיר לו לאחר מכן את הכסף במתנה. וכמו שאמר שלמה (משלי כג ו): "אֵל תִּלְחֶם אֶת לֶחֶם רֵעִי, וְאַל תִּתְּאוֹ לְמִטְעֲמָתוֹ, כִּי כְמוֹ שֶׁעַר בִּנְפִשׁוֹ, כֵּן הוּא אֲכָל וְשָׁתָה יֵאמָרוּ לָךְ, וְלָבוֹ בֶּל עֲמָךְ". ואולי לכן חשש הרב קול אריה לקחת את הכסף להשתמש בו לשאר חפציו, ומאידך, לא רצה הרב להחזיר לאבי הבן, כי לא נכון להחזיר את הפדיון, לכן קנה בו דברי מצוה דווקא. עוד אפשר לומר שנהג כן הקול אריה, על פי מה שכתב המאירי (שבת קיז ע"ב), מגדולי החכמים כשהיה מזדמן להם פת של עירובי תבשילין, היו בוצעים בו בליל שבת, שמאחר שנעשית מצוה אחת באותה הפת, ראוי לעשות בה מצוה שנית. ע"כ. וגם כאן, כיון שנעשה בכסף זה מצוה אחת של פדיון הבן, כן נעשה בו עוד מצוות: חנוכה מכסף, עטרה לטלית ועוד. עיי' חזון עובדיה יום טוב (עמוד רפב), ובמאור ישראל ברכות (לט ע"ב).

² "ערכין", היינו אדם שאומר על עצמו "ערכי עלי" או אומר על אדם אחר "ערכו עלי", הריהו מתחייב באמירה זו לתת לקודשי בדק הבית של בית המקדש, את הערך שקצבה התורה לפי גילו ומינו של הנערך, למשל: מגיל 5 ועד גיל 20, לזכר - 20 שקלי כסף הקדוש, ולנקבה - 10 שקלים. מגיל 20 ועד 60, לזכר - 50 שקלים, ולנקבה - 30 שקלים, וכן הלאה.

בכור שמת או נטרף בתוך שלושים יום, פטור מפדיון. בכור שמת אחר שלושים יום, חייב בפדיון. מה עושה הכהן בכסף הפדיון? מי קנה בזה דברי מצוה, ומדוע? מהי מצות ערכין שבתורה. לרוב הראשונים מברכים על פדיון בכור מת. למה לא מברכים על כיבוד אב ואם? מת הבכור וגם האבא, לכל הדעות לא יברכו היורשים. ג' הסברים למה לא לברך כשהבכור מת: א. ישנה קדושה בבכור חי ולא במת. ב. בכור חי שייך לכהן ולא מת. ג. כופר נפש לחי ולא למת. זמן הפדיון קודם קבורה או לאחר קבורה. מי היה הגאון רבי יעקב ישעיה בלוי זצ"ל? למה הפוסקים האשכנזים פחות נבהלים מהכלל של "ספק ברכות להקל"? האם יברך האב "שהחיינו" בפדיון בכור שמת? מתי בבא סאלי התחתן בפעם הראשונה, השניה והשלישית? בבא סאלי התאוה מאוד לקיים מצות פדיון בן בכור, האם זכה לכך בסוף או לא?

בכור שמת או נטרף בתוך שלושים יום

א. בסייעתא דשמיא נדבר היום בדין בכור שעברו עליו שלושים יום שיצא מכלל "נפל", אך לא הספיק אביו לפדותו, ומת הבכור, בר מינן, האם חייב אביו לפדותו עתה לאחר שמת או לא. והנה זה ברור שאם הבכור מת בתוך

¹ ובדרך אגב, צריך לדעת שהכסף שמקבל כל כהן בפדיון הבן, הריהו חול לכל דבר ואין בו שום קדושה, וממילא ראוי לקנות בו כל מה שיחפוץ לעצמו ולבני ביתו. וכמו שכתב החינוך בשם הרמב"ם (מצוה שצב), ונוטל הכהן הכסף ומוציאו לכל חפצו. וכן כתב המאירי (פסחים קכא ע"ב), והולך הכהן עם הכסף ועושה ממנו מה שירצה כשאר נכסי חולין שבידו. וכן כתב בארוחות חיים (הלכות פדיון בכורות אות ג), ונוטל הכהן הדינרים ועושה מהם כרצונו. גם הכל בו (סימן צד) כתב, ונוטל הכהן המעות והולך לשלום. והטעם פשוט, כי מהיכן תחול קדושה על הכסף, הלוא אילו הבכור היה גופו קדוש, אולי היה מקום לומר שפודה את הקדושה שלו והיא עוברת לכסף, אבל הבכור אין בו קדושת הגוף, ומהיכן תבוא הקדושה לכסף.

ובספר ליקוטי פנחס (עמוד רמב) כתב, שמנהגו של הגאון רבי אריה הכהן בעל "קול אריה" לקנות לעצמו במעות פדיון הבן שקיבל דברי מצוה, כמו: חנוכה מכסף, עטרה לטלית, קופסת כסף לאתרוג, ולבשמים להבדלה וכיוצא בזה. ואפשר אולי שנהג כן הרב, על פי הגמרא בעירובין (סד ס"א), שהמחזיק בנכסי הגר שמת, [שנכסיו הפקר, כי אין לו יורשים, וכל הקודם זוכה]. יקח בהם ספר תורה [במקצתם, כדי שבשכר זה, יתקיימו שאר הנכסים בידו. (רש"י)] וכן הרוצה שיתקיימו נכסי אשתו שהביאה עמו נדוניא מבית אביה, יעשה מהם מצוות. ופירש רש"י, שהטעם בזה כי דבר שתוהים בו אנשים, שבא לו בלי יגיעה, שולטת בו עין רעה, השם יצילנו, לכן הם לא מתקיימים, אם לא על ידי מצוה. ומכאן למד הראב"ן (שם), שכל אדם שהקדוש ברוך הוא מזמין לו ריווח בלי טורח, וכגון שמצא מציאה [או אשכנזי

ובערכין כתוב (ויקרא כז ב): "אִישׁ כִּי יִפְּלֵא נָדָר בְּעֶרְכָּךְ נִפְשֹׁתָ לָהּ", ופירש רש"י, שבתורת כהנים דרשו, יכול אם אמר ערך פלוני עלי ומת הפלוני הזה, יהיה פטור? תלמוד לומר "יִעֲרֹכְנָהּ" (שם), שאפילו מת, חייב לשלם את דמי ערכו. ומכאן למדנו שהוא הדין בפדיון הבן, שאם מת הבכור לאחר שלושים יום, שכבר התחייב האבא בפדיונו, חייב לתת לכהן. וכן פסקו הרמב"ם (הלכות ביכורים פרק יא הלכה ז), הטור, מרן הבית יוסף והרמ"א (סעיף יב), וכתב האור זרוע (חלק א סימן תשנב אות ח), מי שמת בכורו בלא פדייה, חייב לפדותו לאחר מיתה. ואם אינו רוצה ליתן, הריהו גוזל את השבט. וכהן שתפס ממנו חמשה סלעים, זכה ואין מוציאם מידו, ותוקף אפילו לכתחילה. ואף על גב ששינינו (חולין קלג ע"א), "ונתן לכהן" ולא שיטול מעצמו? היינו דווקא באדם שרוצה ליתן, אבל זה האיש שרוצה לגזול את השבט, תוקף הימנו אפילו לכתחילה. ע"כ. וכתב הגאון רבי שלמה קלוגר בשו"ת טוב טעם ודעת (תליתאי חלק ב סימן קלז), בכור שמת בליל שלושים ואחד, כיון שהגיע זמן הפדיון, הדבר פשוט שחייב אביו לפדותו, [וכוונתו אפילו למנהג האשכנזים שפודים רק ביום]. וכן פסק בשו"ת מהר"ם שייק (יורה דעה סימן שג). ובספר שלחן מלכים (אות כא) הביא בשם הגאון רבי שמואל גרמיזאן, שאפילו אם חל יום שלושים ואחד בשבת שלא פדהו אביו מחמת שהיה שבת, ומת הבכור בשבת, חייב עתה בפדיון, כיון שחל עליו חובת פדיון בשבת, אלא שאין פודים בשבת.

האם מברכים על פדיון שמת הבכור

ג. אלא שעדיין יש לדון, האם מברך האב על פדיון הבכור שמת או לא? ולכאורה מסביר נראה שיברך, שכיון שחייב לפדותו מן הדין, הרי ברור שמקיים מצות התורה המוטלת עליו, ואם כן מה שונה מכל פדיון שמברך האב. ובאמת שכן כתב במפורש המאירי (פסחים קכא ע"ב): מת הבן קודם שנפדה, כל שעברו עליו שלשים יום חייב האב לפדותו בקבר, והאב בא לכהן ומודיעו, והוא שואלו אם הוא יודע בו שהיה בכור ופטר רחם, וכשמתברר לו כך, נותן הפדיון לכהן לשם הבכור שבקבר. ומברך "אשר קדשנו במצוותיו, וציונו על פדיון בכורי ישראל", ואינו אומר "על פדיון הבן" או "על פדיון הבכור" שמשמע מזה שהבן חי, אלא מברך "על פדיון בכורי ישראל" כמו שכתבנו. ונוטל הכהן את הכסף ואומר, כסף זה בפדיון בנך בכורך שבקבר. ומברך את האב ואומר, שהשם יתברך יברכהו ויקיים בו "יצו ה' אתך את הברכה באסמך..."³, ומאריך בברכות כחזקת ידו ולשונו. ע"ש. גם המהרי"ל בסדר ומנהג פדיון הבן (עמוד ז) כתב, אם מת הבן לאחר שלושים ויותר, שהאב מצווה לפדותו, יברך האב על הפדיון ולא יברך שהחיינו. וכן פסק הרמ"א (סעיף יב), מת לאחר שלשים, חייב לפדותו ולברך על הפדיון.

סתמות הראשונים שמברכים על פדיון שמת הבכור

ד. גם מסתמות דברי הראשונים שלא כתבו שבמקרה זה לא מברך, משמע שמברך, כיון שמקיים את המצוה המוטלת עליו מן התורה. וכן נראה מהתוספות (בכורות מט ע"א ד"ה לאחר) שכתבו, בפסחים (קכא ע"ב) אמרו, אבי הבן מברך שתיים [על פדיון הבן ו"שהחיינו"]⁴, ויש להסתפק במת הבכור, שמא לא יברך "שהחיינו" כיון שנזכר בצערו או שמא מכל מקום מברך. (עיין שיטה מקובצת שם אות כז) ובאר הרא"ש (מסכת בכורות הלכות פדיון בכור סימן א) בכוונתם, שמא מכל מקום מברך, כיון שזכה לקיים את המצוה. ומזה שהתחילו התוספות והרא"ש שאבי הבן מברך שתיים, והסתפקו רק לגבי ברכת "שהחיינו", משמע שברכת המצוה, בוודאי מברך. וכן יש לדייק מהסמ"ק (הובא בשו"ת מהרי"ק סימן מט), ומתוספות רבנו שמשון משאנץ (בכורות שם), ומהטור, שהסתפקו גם הם רק על ברכת שהחיינו, ומשמע שברכת המצוה בוודאי מברך. וכן דייק בשו"ת הרדב"ז (חלק ח סימן קפז) שכתב, ולענין הברכה הסתפק ר"י בתוספות אם מברך שהחיינו, אבל על פדיון הבן לא הסתפק, כיון שהוא מקיים מצות

עשה למה לא יברך? אבל ברכת שהחיינו שאינה באה אלא על השמחה, ואין כאן שמחה שכבר מת הבן, לפיכך אין ראוי לברך. ע"כ.

יש אומרים שלא יברך

ה. ואולם מעניין מה שכתב רבנו אהרן הכהן מלוניל באורחות חיים (הלכות פדיון בכורות אות ג): מת לאחר שלשים יום, חייב לתת פדיונו לכהן. ובזה יש מחלוקת בין החכמים, קצתם אומרים שאינו צריך לברך, כי חוב הוא לו, ואין אדם מברך כשפורע את חובו. ואף על פי שהוא מצוה, הרי זה דומה לכיבוד אב ואם שלא מברך. וקצתם אומרים שמברך, וכן נמצא בתוספות שצריך לברך. ע"כ. והביאו גם הגאון החב"ב בשיירי כנסת הגדולה (הגהות הטור סימן שה) וכתב, שהאורחות חיים מביא סברא שאין לברך אפילו ברכה שעל פדיון בכור. ע"כ. ובפשטות נראה שמסכים עמו שלא יברך, בפרט שקיימא לן ספק ברכות להקל. אלא שצריך להבין, מה סברת האומרים שלא לברך, הלוא אף על פי שחוב הוא לו, אבל עדיין הרי חוב זה נובע ממצות עשה מן התורה שציוותה (שמות לד ב): "כֹּל בְּכוֹר בְּנֵיךָ תִּפְדֶּה", וכיון שחז"ל למדו לימוד גמור בגזירה שווה, שמן התורה גם בכור שמת חייב בפדיון, למה שלא יברך? ומה שמקצת חכמים אמרו שזה דומה לכיבוד אב ואם ששם לא מברך, צריך להבין, הלוא בכיבוד אב ואם ישנם כמה טעמים בראשונים למה לא מברכים³ ומה ענינם לפדיון הבן? וצריך לומר שאין כוונת האורחות חיים שהטעם בפדיון הבן דומה לטעם בכיבוד אב ואם, אלא כמו שמצאנו שישנן מצוות שלא מברכים עליהן, ולמשל, כיבוד אב ואם מאיזה טעם שיהיה, כך בפדיון בכור מת, אף שמקיים מצוה, לא נורא אם לא יברך על זה, כי אין זה אלא פריעת חוב.

אם זה חוב, למה מברכים בכל פדיון?

ו. אלא שעדיין צריך להבין, הלוא לכאורה אם לא מברכים על פדיון בכור שמת בגלל שזה פריעת חוב, אם כן בכל פדיון שהבכור ברוך השם חי וקיים, גם שם דמי הפדיון הם בגדר חוב של האב לכהן, וכמו שכתב הגר"א (סימן שה ס"ק ז), שאדם אחר יכול לפדות את הבן הבכור בלי דעתו של האב, כי לא עדיף ממה שרשאי לפדות מעשר שני ונטע רבעי והקדש של חברו מבלי דעתו, וכל שכן כאן שאינו אלא חוב בעלמא לכהן, וכי אם אדם פרע את חובו של חברו, לא נפטר הלווה מלשלם? ע"ש.

מת הבכור וגם האבא, לא יברכו היורשים

ז. ובאמת שהמהרי"ל (שם עמוד ח) כתב, אם מת הבכור לאחר שעברו שלושים יום ועדיין לא פדאו אביו, ובינתיים מת גם האבא, חייבים היורשים לתת חמשה סלעים לכהן. וכשנותנים, לא יברכו על הפדיון. ע"ש. אז במקרה הזה שמת גם האבא, מובן למה לא יברכו, כי אין זה דומה לדין הנ"ל שמת הבכור לבד, כי במת הבכור לבד, האבא מצווה לפדותו, לכן מברך על קיום מצוותו. לא כן כאן שמת האב, נמצא שאף אדם לא מצווה לפדותו, כי המצוה שהיתה על האב, פגה ונעלמה, שנאמר (תהלים פח ו): "בְּמִתִּים חָפְשִׁי", שכיון שאדם מת, נעשה חפשי מהתורה והמצוות (שבת ל"א), ומהיכן תחול המצוה על היורשים. גם ברור שלא שייך לומר פה "זכין לאדם שלא מדעתו", כי דווקא כשהאב חי שחייב במצוה, שייך לומר שבא אחר ומזכה לו את המצוה. לא כן כשהאב מת, אין למי לזכות, ולא נותר ליורשים אלא לפרוע את חוב אביהם לכהן, אבל בפועל אין כאן קיום מצוה, ולכן הם לא מברכים⁴.

ישנה קדושה מסוימת בבכור החי

ח. אבל כשהאב חי, למה למקצת חכמים לא יברך על פדיון בכור שמת?

שפעמים שחייב בהן ופעמים שאינו חייב בהן. כששמע חובו, מברך עליהן מחמת חביבותן. אבל אותן מצוות שלעולם חייב בהן ואין עיתים להיפטר מהן, כגון להאמין בהשם וליראה אותו ולהאבה אותו ולשמע בקולו ולדבקה בו, ביקור חולים, תנחומי אבלים, צדקה, כיבוד אב ואם וכו', אין שייך לברך עליהן, כי לעולם חייב בהן, ואין שייך בהן חביבות כל כך. ע"ש. (עיין ילקוט יוסף כיבוד אב ואם עמוד עה, וספר ליקוטי שושנים שהביא עוד כמה טעמים.)

⁴ ועיין בתשובות והנהגות (חלק ב סימן תקעז), שכתב כן מסבירא שלו, שאם גם האב מת, כיון שהשתעבדו כבר נכסי האב לכהן, אזי כשהיורשים נותנים לכהן את כסף הפדיון מכח שעבודא דאורייתא, לא יברכו על זה, כיון שלא שייך לזכות מצוה לאבא המת, ולכן אין על זה ברכה כלל. ע"ש. ובוודאי שאם היה רואה שכן מפורש במהרי"ל היה שש לקראתו.

³ וכמו שכתב בשו"ת הרשב"א (חלק א סימן יח), שלא מברכים על מצוה שתלויה באחרים, כי אפשר שלא יתמצא חברו ונמצא שבטלה המצוה, כגון מתנות עניים, הלוואה לעני, נתינת צדקה, העניקה לעבד עברי וכיוצא בהם. אבל על פדיון הבן והפרשת חלה ומעשרות, אפילו שהיא מצוה שתלויה עם אחרים לתת לכהן, מברך המפריש, מפני שאינו מברך על הניתנה לכהן, אלא על הפרשה ועל הפדיון שתלויים בו [באב] לבדו. ובמורא וכיבוד אב ואם וכבוד רבו, לא מברך, הואיל ואפשר לעקור את העשה, כי הרב או האב שמחל על כבודו, כבודו מחול. ע"ש. ומבואר שיש הבדל בין כיבוד אב ואם לפדיון הבן. ועוד טעם כתב באור זרוע (חלק א הלכות ברכת המוציא סימן קמ), שכל מצוה שיש עיתים למצותה, כמו ציצית, תפילין, סוכה, מזוזה [שיש מקומות שפטורים ממזוזה], מילה, קריאת שמע, פדיון הבן, מגילה, וכיוצא בהן,

ואפשר לבאר את הסברא בזה, כי הלוא רואים שהתורה מייחסת לבכור קדושה מסוימת, ולכן צייתה לפדותו, כמו שנאמר: "קִדְּשׁ לִי כָּל בְּכוֹר", "הַקִּדְּשִׁי לִי כָּל בְּכוֹר בְּיִשְׂרָאֵל... לִי יִהְיֶה אֲנִי ה'", ומבאר הגאון הנצי"ב בהעמק דבר (שם יג יב-יג, כב כח, לד יט-כ) שגם לאחר מעשה העגל נשארה בבכורות מקדושה זו, וזה תוכן דבריו: הזהיר הכתוב בבכורי האדם שיהיו קדושים ומובדלים להשם על ידי שיכינו עצמם לכך, ונכלל בזה שיתנהגו בהם קדושה ומעלה, ואין כוונת הכתוב שיהיה על בכור האדם קדושת בכור בהמה, שאסור להשתמש בו וליהנות ממנו בחיים, אך מכל מקום מוכשר הוא לקבל שפע קדושה, ולכן הזהיר הכתוב לפדותו. וכיון שהבכור קדוש לגבוה, ומכל שכן קודם שהתקדשו הכהנים ושבת לוי, לכן המצוה שיהיה מופרש הבכור לדברים המביאים לידי קדושה ולהיות איש סגולה. ואמר הכתוב "כל פטר רחם לִי", ללמדנו בא שההכרח לעשות אנשים מוכשרים להתקדש בתורה ובפרישות לעבודת השם, והמה יהיו מדריכים את כלל ישראל, ולזה התכלית התקדשו הבכורים, אלא שלאחר מעשה העגל נשתנה הענין, ובא קדושת שבת לוי תחתיהם, והיה עולה על הדעת שיצאו קדושת בכורים לגמרי, לכן הוצרך לכפול, שמכל מקום כל פטר רחם "לִי", שאף שיצא מאותה מעלה שמכבר, מכל מקום אחר שהוא "לִי", עדיין יש בו איזו מעלה, ויש בו סגולה מיוחדת לתורה ועבודת השם, וזהו פשט הפסוקים. עי"ש. נמצא אפוא שאמנם בתחילה היתה קדושה עליונה בבכורות, ולאחר מעשה העגל התמעטה, אבל עדיין לגודל יקרת וגודל קדושת הבכור, לא פקעה ממנו הקדושה לגמרי, נמצא שבעצם מעשה "הפדיון", אנו פודים אותו מקדושתו העליונה, ונשארת בו קדושה מסוימת. וקדושה זו אינה קדושת הגוף כבכור בהמה טהורה או פטר חמור שאסור לעבוד בהם, ואפילו אם הם מתו קדושתם קיימת ובושרם אסור בהנאה, וצריך לקבור אותם. אלא קדושתם מתבטאת בזה שיש בהם מעלה רוחנית וגבוהה, שהם מוכשרים וראויים יותר לעבודת השם. ואם כן ברור, שכל הקדושה הזאת שייכת אך ורק בבכור חי וקיים, אבל אם מת הבכור, במה תתבטא קדושה זו אצלו. וכיון שלא שייך בו קדושה, ממילא אין כאן מעשה של פדייה, ולא נותר לאב אלא רק לפרוע את חובו שהתחייב בחיותו של הבכור חמשה סלעים לכהן, ולכן לא מברכים על זה ככל פריעת חוב.

בכור חי שייך לכהן

ט. עוד אפשר לבאר, על פי מה שכתב הרמב"ם בספר המצוות (מצוה פ), שציונו לפדות את בכור האדם, ושניתן הדמים ההם לכהן. והוא אמרו יתעלה "בכור בניך תתן לִי", ובאר לנו הנתניה הזאת איך תהיה, והוא שנפדהו מן הכהן, וכאילו הוא כבר זכה בו, ונקנהו ממנו בחמשה סלעים. ע"כ. נמצא שבמעשה הפדיון נחשב שכאילו קונה האבא את בנו הבכור מהכהן, וכל זה שייך דווקא בבכור חי שהוא שייך לכהן, אבל מה שייך לומר שבכור מת שייך לכהן, הלוא אין בו לא קדושה ולא שוויות ממונית, ממילא אין כאן מצות "פדיון", אלא פריעת חוב על התחייבותו הקודמת שהיתה בחייו של הבכור.

הפדיון הוא "כופר נפש"

י. עוד אפשר לומר, על פי מה שפירש רבנו אברהם אבן עזרא (שמות יג ב), "קדש לִי כל בכור", כי כן כתוב: "כִּי לִי כָּל בְּכוֹר, בְּיָוֶם הַכֹּתִי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, הַקִּדְּשִׁי לִי כָּל בְּכוֹר בְּיִשְׂרָאֵל מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה, לִי יִהְיֶה אֲנִי ה'", ואחר שיצאה הגזירה במכת בכורות על כל בכור במצרים באדם ובבהמה, ולא מתו בכורי ישראל, הם חייבים לפדות את נפשם לתת כפרם לכבוד השם שפדה אותם. ע"כ. נמצא שהפדיון הוא "כופר נפש" על שהצילם השם

⁵ הגאון רבי יעקב ישעיה בלוי זצ"ל היה גאון עצום, וזכה לחבר למעלה מ-20 ספרים, שמתוכם ספריו "פתחי חושן" העוסקים בענייני "חושן משפט" מגדלור לכל העוסקים בעניינים אלו. הוא היה חבר הבד"צ העדה החרדית בירושלים עיר הקודש. בילדותו היינו גרים בשכונת "סנהדריה", והוא היה רבה של השכונה, שיכון פאג", ואני זוכר את הענוה שלו, כשהיה נכנס ויוצא מבית הכנסת בתפילת שחרית, היה ממש מאיר פנים ומחייך בנעימות וחביה, ולא משנה למי, ספרדים ואשכנזים כאחד. אך חבל שבתור ילדים ונערים שגרנו בשכונה, לא ידענו להכיר את גדלותו הענקית בתורה ובמידות הנעלות. תנצב"ה.

⁶ וכנראה שהסיבה לזה, כי ידוע שהפוסקים האשכנזים פחות נבהלים מהכלל של "ספק ברכות להקל", כי לנו בני ספרד שחומרת ברכה לבטלה היא לאו ממש מן התורה שנאמר "לא תשא את שם ה' אלוהיך לשוא", וכמו שכתבו הרמב"ם (הלכות ברכות פרק א הלכה טו) ומרן

יתברר ולא מתו, והרי כופר נפש שייך בבכור שהוא חי וקיים, אבל אם הבכור מת, מה שייך לתת עבורו כופר נפש, הרי אין לו נפש. נמצא שוב שאין כאן מצות "פדיון", אלא רק פריעת חוב שהיתה בחיי הבכור.

ספק ברכות להקל

יא. אלא שעם כל הפירושים היפים האלו, צריך לומר שדעת רוב הפוסקים רבנו יצחק בתוספות, תוספות שאנץ, המאירי, הסמ"ק, הרא"ש, הטור, מהרי"ל, הרדב"ז, הרמ"א, מהרי"ק ועוד, שצריך לברך, כיון שסוף סוף, חוב זה חייבה התורה לתת לכהן מכח מצות הפדיון שלא הספיק לעשותה קודם שמת, נמצא שהחוב נובע משורש ומקור טהור של מצוה, ומעין תשלומים של מצוה, ולכן על אף שפג טעם המצוה, יברך. אולם מאחר וסוף סוף כתב האורחות חיים שיש מחלוקת בין החכמים וקצתם אומרים שאין צריך לברך, לכן נראה שחוזרים אנו לכלל שספק ברכות להקל. וכן כתב הגאון רבי יעקב כולי בספרו מעם לועז (פרשת בא עמוד רכד), שיפדה בלי ברכה, מכיון שיש אומרים שלא מברך אם מת הבכור. ומקורו משיירי כנסת הגדולה הנ"ל בשם האורחות חיים. ואמנם בשו"ת דברי שלום מזרחי (חלק ו' ס"ס קלד, קלז) (הלכות פסק בפשיטות לברך, וכן פסק הגר"ח קניבסקי בספרו דרך אמונה (הלכות ביכורים פרק יא הלכה יז אות קטו), וכן כתב הגר"מ שטרנבוך בשו"ת תשובות והנהגות (חלק ב' סימן תקעז). אך מעניין שהגדולים הללו לא הזכירו את דברי האורחות חיים, ושלא אם היו רואים אותו, היו חוששים לספק ברכות. ומעניין שהגאון רבי יעקב ישעיה בלוי זצ"ל⁵ בספרו ברכת יעקב (פרק לו אות יד), אף שרמז בהערה שיש חולקים, בכל זאת פסק לברך.⁶ (ופלא מה שכתב בשו"ת חמדה גנוזה חלק ב' סימן כב, עי"ש). ונראה שהטוב ביותר, שיהרהר שם ומלכות בליבו, ודי בזה, ויאמר את הנוסח שכתב המאירי הנזכר: "אשר קדשנו במצוותיו וציונו על פדיון בכורי ישראל".

זמן הפדיון לבכור שמת

יב. ועדיין נשאר לנו לדון אימתי פודים את הבכור שמת, האם קודם קבורה או לאחר קבורה? ולכאורה הסברא נותנת שיפדו לאחר קבורה, שכיון שקודם הקבורה נעשה האב "אונן" שפטור מן המצוות, אם כן אדרבה יש להמתין לאחר הקבורה כדי שיתחייב במצוות, ויקיים את המצוה בתורת חיוב. אבל מעניין שבשו"ת הרדב"ז (חלק ח' סימן קפ) נשאל בזה, והשיב, שהנכון לפדותו קודם קבורה, אלא שאם קברו אותו, לא בשביל כך נפטר מחמשה סלעים. וצריך להבין, למה שיפדו אותו קודם קבורה, והלוא הוא "אונן" שפטור מן המצוות.⁷ ואדרבה נראה שיש לדייק כדברינו מלשון המאירי (הובא לעיל אות ג) שכתב, מת הבן קודם שנפדה... חייב האב לפדותו "בקבר", ... נותן הפדיון לכהן לשם הבכור "שבקבר". ... ואומר, כסף זה בפדיון בנך בכורך "שבקבר". ע"כ. שלש פעמים הדגיש שהבכור "בקבר", ואולי נתכוון בזה לומר, שהזמן הנכון לעשות את הפדיון רק בהיותו "בקבר", ולא קודם לכן, שאז הוא בגדר אונן שפטור מן המצוות.

צריך עיון

יג. ולכאורה, לשיטת מקצת חכמים שבאורחות חיים שלא מברך האב על פדיון כזה, אפשר לומר שבאמת יכול לפדות קודם קבורה, כי אין כאן קיום מצוה ממש אלא רק פריעת חוב, וגם אונן צריך לפרוע את חובותיו, לא כן לשיטת המאירי וסיעתו שיש כאן מצוה ומברך עליה "אשר קדשנו במצוותיו וציונו", לכן יפדה לאחר קבורה. אלא שהפלא יגדל שהרדב"ז בעצמו (לעיל אות ד) כתב, שעל הפדיון ברור שמברך, כיון שמקיים מצות עשה, ואם ככה, למה כתב שיפדה קודם קבורה? וצריך עיון.

השלחן ערוך (סימן רטו סעיף ד), שכל המברך ברכה שאינה צריכה, הרי זה נושא שם שמים לשוא, והרי הוא כנשבע לשוא, ואסור לענות אחריו אמן. ע"כ. לכן אנחנו מחמירים יותר שספק ברכות להקל. לא כן חכמי האשכנזים שפוסקים כדעת התוספות (ראש השנה לג ע"א) ועוד רבים מהראשונים, שאיסור ברכה לבטלה הוא רק מדרבנן, והפסוק של "לא תשא" הוא אסמכתא בעלמא, לכן פחות הם נושאים פנים לכלל הזה, ופעמים שהם פוסקים לברך, כגון שיש רוב פוסקים שדעתם לברך, וכמו במקרה הנ"ל.

⁷ עיין חזון עובדיה (אבלות חלק א עמוד קצב), שאם אבי הבכור אונן וצריך לפדות את בנו בכורו [חי], יקבור את המת תחילה, כדי שיהיה בגדר "אבל" שחייב בכל המצוות, ויפדה את בנו. וכן כתב בגשר החיים, שאפילו אם יעברו ימים רבים עד הקבורה, יש לדחות מצות פדיון הבן עד לאחר הקבורה. שכל זמן שהוא אונן הוא פטור מכל המצוות, ואינו יכול לפדותו אלא לאחר הקבורה.

האם להמתין לאב שיפדה

יד. ומצאתי לגאון רבי חיים רפאל פרץ [מסלונקי לפני כ-200 שנה] בספרו "זכרנו לחיים" (יורה דעה מערכת פ אות ה), שהביא בשם מהר"א צבי, מעשה בבכור שלאחר ברית המילה, יצא אביו למדינת הים, ופתאום מת הבכור לאחר שלושים יום, ועשו מעשה ופדאוהו קודם הקבורה על ידי סבו "בלי ברכה", וכתב לעיין למרן החבי"ב סימן שה, [הוא שיירי כנסת הגדולה שהבאנו לעיל שחשש למקצת חכמים שבארחות חיים שלא לברך]. ואף שגם לגבי פדיון [בבכור חי] במחלוקת היא שנויה, [אם מותר לפדות על ידי שליח או לא], חששו שעד שיבוא אביו יתעכל הגוף בקבר, ולא יהיה שייך כבר לפדות. או אפשר לומר, שבשעת הקבורה כבר התבטלה מצות הפדיון, שצריך שיהיה הגוף בשעת הפדיון בעין, ולכן הורו החכמים לפדותו קודם הקבורה. אלא שלאחר מכן כתב, שלדעתו נראה להלכה, שאפילו אם התעכל הגוף בקבר, חייב אביו לפדותו, שמשעת חיותו, כבר התחייב האב, ואיך יפקע ממנו החיוב בגלל שהתעכל, והסכימו עמו שלשת הרועים חכמים גדולים. ולפי זה אם כן, היה להם להמתין עד שיבוא אביו ויפדהו, אף שבינתיים יש לחוש לעיכול. ע"כ. והביאו גם הגאון רבי בכור רפאל אבולעפיא בספרו תורת המנהגים מנהגי קושטא (מערכת פ פדיון הבן אות ד), ועל כל פנים במקרה זה שפדה אותו סבו קודם הקבורה, מאחר והסבא עצמו לא אונן, טוב עשו שפדו אותו מיד קודם הקבורה, כי זריזים מקדימים. ואף שהסבא פודה במקום האבא, אבל כאן גם האבא עצמו אינו אונן, כיון שהאבא יצא למדינת הים ובכלל לא נודע לו ממתת בנו, ובענייני אבלות כל שהאבא אינו יודע, הרי שאין לו דין אונן ולא דין אבא ולא כלום. אבל במקרה של הרדב"ז שאבי הבכור הוא הפודה, והוא עצמו אונן, למה כתב שלכתחילה יפדו אותו קודם הקבורה. וצריך עיון.

האם יברך האב "שהחיינו" על פדיון בכור שמת

טו. נותר לנו לדון גבי בכור זה שפודהו אביו לאחר שמת, שבפועל האב מקיים מצות פדיון כמו שלמדנו מגזירה שווה, האם יברך "שהחיינו" או לא.

⁸ בשו"ת תשובות והנהגות (חלק ב ס"ס תקעז) כתב, שכיון שהתוספות הסתפקו אם לברך שהחיינו כיון שמזכיר לו צער, לכן אם כבר החליט האבא לעשות סעודה כמו שכתב הרש"ל על אף שמזכיר לו את צער, הנכון שייבא פרי חדש ויכוין בברכת שהחיינו גם על קיום המצוה, כי סוף סוף מקיים מצוה.

⁹ והנה כתב הרא"ש (מסכת בכורות פרק ח סימן ח), מה שיש נהגו שאבי הבן לא מברך שהחיינו בברית מילה, יש מפרשים משום שלא יצא עדיין מידי נפל. ולא נראה: א. כי הולכים אחר הרוב, ורובם חיים וקיימים. ב. הלוא ממה נפשך הוא מקיים מצוה. ויש אומרים משום צער התינוק. וכתב במעדני יום טוב (אות ט), שהרשב"א דחה לטעם הזה, כי לא אמרו כן אלא לענין "שהשמחה במעונו", שלכן לא אומרים בזימון "שהשמחה במעונו" בסעודת הברית, כי יש צער לתינוק, אז אין השמחה שלימה, לא כן בברכת "שהחיינו" שאינה תלויה בשמחה, אלא בדבר שמגיע לו תועלת, ואף על פי שהתערב עמו צער, וכמו הדין במת אביו ונפלה לו ירושה, שאומר שהחיינו. ולפי זה נפשו הספק של ר"א אם לברך שהחיינו כשמת הבכור, כי אפשר שכיון שיש כאן קיום מצוה שחייב לברך עליה שהחיינו, לא נפטר מברכה זו מחמת שהתערב צער. אלא שמכל מקום להלכה נאמר ספק ברכות להקל. ע"כ. אולם הפרישה (סימן שה אות טו) והש"ך (ס"ק ז) דחו את הדימוי מברכת שהחיינו על הירושה לשהחיינו על פדיון בכור שמת, כי שם סוף סוף זוכה לירושה, אז יש לו תועלת ושמחה, מה שאין כאן שהבכור מת, אין לו שום תועלת ושמחה אלא רק להיפך, רחמנא ליצול. ובספר יד בנימין (בכורות מט) הביא בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל ליישב, שדווקא בירושה מברך שהחיינו, כיון שלא שייך ירושה בלי מיתה, לא כן בפדיון שאין המיתה מוכרחת כדי לקיים את המצוה.

¹⁰ בספר הנפלא "אביר יעקב" (עמוד 294, 401) מסופר על רבנו ישראל אביחצירא - הבבא סאלי זיע"א, בהיותו בגיל 13 - בר מצוה, נשא את בת אחותו, אך היא חלתה ונפלה למשכב תקופה לאחר נישואיהם, וכחלוף שנתיים שבקה חיים לכל חי. ולאחר כמה חודשים בהיותו כבן 16 נשא את רעייתו הרבנית פריחה ע"ה. מאז חלפו כ-12 שנה, ובהן היה חוו מספר פעמים את הצער הגדול, בהיוולד להם ילדים אשר לא החזיקו מעמד ונפטרו לאחר לידתם, השם ירחם ויציל. היו אלו שנות תלאה ושברון לבב לא פשוטים בכלל. אך לאחר כל זה, הם זכו להיפקד בזרע קודש של קיימא, בהיוולד להם בנם הגדול והענק מאור עינינו רבנו מאיר אביחצירא זיע"א, בעשרה בטבת תרע"ז.

ומעשה שהיה כך היה: אורח קבוע שבני תאפילתת הורגלו לקבלו בכבוד גדול, היה רבי עמרם מארץ הקודש, שליח של "כוללות רבי מאיר בעל הנס" שבטבריה, ואף זכה במעלותיו לכינוי "רבי עמרם חסידא". היה גאון בתורה וגדול בחסידות, נוהג היה רבי עמרם לקבוע מקום מושבו בישיבת "אביר יעקב", כדי לבוא בדברי תורה עם תלמידי החכמים שהיו שם. בהיותו שם הבחין בצער הסמוי האופף את הבבא סאלי, ושאלו על כך. בבא סאלי השיח את צערו שלא זכה להיפקד בזרע קודש של קיימא, וכתב הוא דואג על העתיד הקרוב, שכאשרו מעוברת והוא חושש מן הפעם הזאת. אמר לו רבי עמרם: "עתה ידעתי לשם מה לגלגל מסובב

וכבר ראינו שהסתפקו הראשונים הנ"ל אם לברך, כי סוף סוף הוא מקיים מצות פדיון שהיא מצוה נדירה, אך מאידך אפשר לומר על פי מה שכתבו רבנו זרחיה הלוי בעל המאור (סוף מסכת פסחים), הרשב"א (חלק א סימן קכו), והאבודרהם (שער ג ברכת המצות ומשפטיהם), שברכת "שהחיינו" באה על הנאה ושמחה שהיא, ובפדיון הבן השמחה היא על זה שיצא בנו מכלל ספק נפל, ואילו כאן שהוא מת, ברור שפגה לה שמחה זו, נמצא שאדרבה מעשה הפדיון מזכיר לו צער ויגון, ואיך יברך שהחיינו?! וכן כתב המאירי (פסחים קכא ע"ב) במפורש, "ואינו מברך שהחיינו, שאין כאן אלא צער".

דעת הרש"ל

טז. אולם מעניין שהרש"ל (ים של שלמה קידושין פרק א אות נד ד"ה שוב מה שכתב) פסק להיפך וכתב: מצאתי כתוב בתשובת מהר"ן, וזו לשונו, הורו רבותינו אף על פי שמת הבכור צריך לפדותו, ורשאים לעשות סעודה למצוה זו, אך רק לאחר "שלושים" [צ"ל "שבעה", וכן הוא בדרישה אות ג בשם הרש"ל] יום שנגמר האבלות, ואין זו סעודה של רשות, כיון שמכוון לכבוד המצוה, ומברך "שהחיינו" כאילו היה חי, ע"כ, ומזה נתפשט המנהג שלא לומר "שהשמחה במעונו" בסעודת פדיון הבן, לפי שלפעמים עושים הסעודה לאחר שמת התינוק, ואז לא שייכת שמחה, וכדי שלא לחלק בין סעודה לסעודה, לכן אין לאומרו כלל. ע"כ. ומפורש שמברך אבי הבן "שהחיינו" על עצם המצוה, וכן דעת תלמידו הדרישה (שם). אולם להלכה ברור שלא יברך, כי ספק ברכות להקל.⁸ וכן כתב בשו"ת מהר"ק (סימן מט), ואשר שאלת, אם יש לאב לברך שהחיינו על פדיון בנו כשמת? כיון שרבנו יצחק הסתפק בדבר, ואף רבנו יצחק מקורביל בסמ"ק, והאשירי, והטור הביאו ספקו ולא פשטו הספק, ואף לא הביאו שום פוסק שפסק שיאמר לברך, פשיטא שאין לברך, כי יש לחוש משום ברכה שאינה צריכה שאמרו בברכות (לג סע"א) שעובר משום "לא תשא". ע"כ.⁹ וכן פסק הרמ"א (סעיף יב) שלא יברך "שהחיינו". וכן כתב הגר"א (ס"ק כה) שספק ברכות להקל.¹⁰

הסיבות שאתמיד בישיבתי בעיר תאפילת, יען יש עימדי סגולה בדוקה, אשר אם תעשינה - מובטח לך שהרך הנולד יהיה זרע של קיימא. יש בידי עגיל קטן מנחשת, שיש לתלותו באוזנו של התינוק מיד עם היוולדו. ואם יהיה זה בן זכר, יש לקרותו בשמו של התנא האלהי רבי מאיר בעל הנס, וכך עשה בבא סאלי. והנה בטרם נולד הרך הנולד, סיפר בבא סאלי שנגלה אליו בחלום אדם בעל פנים מאירות וזוהרות. וכששאל אותו מי הוא, ענה הוא "אני תנא" ונעלם. למחרת, נישא בבא סאלי לרבו המובהק רבי משה תורג'מן זיע"א, וסיפר לו את כל החלום. ופטר לו רבו שבן גדול עתיד להיוולד לו, והוא יהיה גדול כמו "תנא". ומה שסתם את שמו ולא פירש מיהו, כי "סתם תנא הוא רבי מאיר" (השווה מסכת סנהדרין פו רע"א). וכך עשה בבא סאלי, שבהיוולד לו בן זכר קרא את שמו "מאיר". הלוא הוא הענק שבענקים, גזע תרשישים, המקובל האלהי, הגאון העצום, הקדוש והטהור, רבנו מאיר אביחצירא זצוק"ל זיע"א. ומאז נולדו לבבא סאלי ילדים חיים וקיימים, ברוך השם.

והנה ידוע, כי בשנות החמישים של בבא סאלי הוא נשא לאשה את הרבנית סימה תחי', וסיפר לי ידידי היקר הגאון הרב יעקב הראל שליט"א נכדו של הבבא סאלי זיע"א, שהטעם לדבר, כי נפשו חפצה מאוד שיוולד לו בן בכור כדי שיוכל לקיים מצות "פדיון הבן". ומעשה שהיה כך היה: הבבא סאלי התפלל מאוד שיזכה לבן בכור, כדי לקיים מצות פדיון הבן, וגם רצה לקרוא לו על שם מר אביו המלוב"ן רבי מסעוד זצ"ל, וברוך השם נולד לו בן בכור מהרבנית וסאלי שותחי, והשמחה היתה גדולה עד מאוד, קראו לו "מסעוד" כשם סבו, ולאחר שלושים יום כולם חגגו בשמחה רבה והשתתפו בסעודת המצוה של "פדיון הבן" כנאה וכיאה. אך כעבור שלשה חודשים, פתאום נפטר התינוק והלך לבית עולמו. אמו הרבנית סימה שותחי', בצערה הגדול היתה מבכה אותו יומם ולילה. בסיום השבעה, אמר לה בבא סאלי, הערב עושים סעודה ומשתה והילולא. אך היא אמרה לו, איך אפשר, הלוא רק עכשיו הם קמו מהשבעה, ואיך יעשו הילולא?

ענה לה בבא סאלי, דעי לך, הבן הזה הוא נשמת צדיק גדול מאוד, וכשהוא התפלל וביקש שרוצה לזכות לקיים מצות פדיון הבן, אמרו לו מן השמים שהברירה היחידה היא, שיקבל בן בכור של נשמת צדיק גדול, אבל כיון שהוא בא לתקן משהו מסוים, הוא לא יחיה זמן רב. ולכן אם הוא כל כך רוצה לקיים מצות פדיון הבן, שידע שעל דעת כן הוא מקבל אותו. אמר בבא סאלי, שהוא מוכן לכל זה, כי העיקר לזכות לקיים מצות עשה מן התורה של פדיון בן בכור. לכן אמר לה לרעייתו הרבנית: "למה תבכי? למה לא תאכלי? למה ירע לך ללבוך? הלאו אֲנִי טוֹב לָךְ מִעֲשֶׂהָ בְּנִים" (שמואל א ח). ואדרבה עכשיו נשמת הצדיק הזה הגיעה למקומה בגניז מרומים, ולך היתה הזכות הגדולה לגדלו שלשה חודשים. על זה נאמר (ירמיה כח): "כִּי מִי עֲמַד בְּסוֹד ה'?", ונאמר (תהלים כה יד): "סוֹד ה' לִירְאָיו וּבְרִיתוֹ לְהוֹדִיעֵם". זכותם תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

ועל כל פנים כבר למדנו בשיעורים הקודמים שהמעוניין לקיים מצות פדיון בכור, יחפש בציבור בעלי תשובה או שאינם תחיים שלא עשו להם פדיון, וימנו אותו שליח, ויוכל לקיים את המצוה כדת וכדין בברכה. ע"ש.